

Център за изследване на демокрацията

**ОБЩЕСТВЕННОТО МНЕНИЕ
И БИЗНЕС-ЕЛИТЪТ
ЗА ПРИВАТИЗАЦИЯТА**

юли 1993 г,
София

Център за изследване на демокрацията

ОБЩЕСТВЕНОТО МНЕНИЕ
И БИЗНЕС-ЕЛИТЪТ
ЗА ПРИВАТИЗАЦИЯТА

юли 1993 г.
София

Авторски екип:

Александър Стоянов
Боян Гюзелев
Даниела Бобева
Мария Прохаска
Спартак Керемидчиев
Стоян Стефанов
Тихомир Безлов

Обща редакция и съставителство:

Даниела Бобева

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение	1
Част Първа: ИКОНОМИЧЕСКИТЕ РЕФОРМИ И ПРИВАТИЗАЦИЯТА	2
1. Методология и общи характеристики на изследванията	2
2. Общи оценки за икономическите промени	3
3. Място на приватизацията в икономическите реформи	8
4. Изводи	13
Част Втора: ИНСТИТУЦИИТЕ И УЧАСТНИЦИТЕ В ПРИВАТИЗАЦИЯТА	14
1. Бизнес-елитът и общественото мнение за държавните институции, осъществяващи приватизацията	14
2. Участници в приватизацията	19
3. Частният бизнес и приватизацията	21
Част Трета: ТЕХНИКИТЕ ЗА ПРИВАТИЗАЦИЯ	23
1. Отношение на населението към техниките за приватизация	24
1.1. Отношение към приватизацията чрез изкупуване от персонала	25
1.2. Отношение към публичната продажба на акции и дялове на приватизиращи се предприятия	26
1.3. Отношение към приватизация чрез открит търг	27
1.4. Отношение към другите техники за приватизация	27
2. Отношение на бизнес-елита към техниките за приватизация	28
2.1. Отношение към публичната продажба на акции и дялове на приватизиращи се предприятия	29
2.2. Отношение към приватизацията чрез изкупуване от персонала	29
2.3. Отношение към приватизацията чрез открит търг	30
2.4. Отношение към арендата с изкупуване	30
2.5. Отношение към приватизацията чрез закрит търг (конкурс)	31
2.6. Отношение към приватизацията чрез директна продажба	31
2.7. Отношение към приватизацията чрез изкупуване от мениджъра	31
3. Изводи	32
3.1. Отношение на населението	32
3.2. Отношение на бизнес-елита	33

Въведение

Един от най-дискутираните напоследък проблеми - приватизацията - все повече излиза от сферата на предвижданията и се превръща в реалност. Както показват данните от последното изследване на Центъра за изследване на демокрацията по проблемите на приватизацията, подготовката за нея е напреднала: в 13% от държавните предприятия в момента се извършва оценка, в 22,5% се извършва анализ на собствеността, а 10,2% са включени в програми за приватизация.

Подобно на реституцията, връщането на земята, създаването на нова банкова система и т.н. приватизацията е безпрецедентно явление в икономическия и политическия живот на постсоциалистическа България. Очакванията за бързо и широкообхватно раздържавяване се оказаха илюзорни, така както се оказа невъзможно бързото връщане на земята, бързото създаване на нови пазарни структури, бързата демократизация и пр.

Центърът за изследване на демокрацията започна своите изследвания за икономическите реформи и приватизацията през 1991 г., когато мненията бяха доминирани по-скоро от нагласите "за" и "против" промените на обществото и икономиката изобщо, а делът на неотговорилите и нямащите мнения по фундаменталните въпроси на икономиката бе изключително висок.

С настоящия доклад се прави опит да се обобщят основните резултати от направените досега изследвания и, преди всичко, тези от спонсорираното от Агенцията за приватизация изследване "Приватизацията и икономическите реформи" - април-май 1993 г. Трябва да се отбележи, че информацията от изследванията не е еднопосочна и еднозначна, поради което в интерпретацията на данните могат да се намерят различия, а дори и противоречия. Това се дължи на възгледите на отделните автори, които умишлено не бяха подтиснати в хода на редакцията.

Част Първа

ИКОНОМИЧЕСКИТЕ РЕФОРМИ И ПРИВАТИЗАЦИЯТА

1. Методология и общи характеристики на изследванията

Настоящият доклад се основа на 4 представителни за България изследвания посветени изцяло на приватизационния процес. Конкретните характеристики на всяко от изследванията са следните:

А. Приватизация и развитие на малкия бизнес в България. Изследването бе проведено през месец март 1992 г. То е представително за населението на цялата страна. Извадката е с размер 1967 души на възраст над 18 г. Използван е моделът на двустепенна гнездова извадка с предварително стратифициране на гнездата. За основа на извадката са използвани избирателните списъци от последните парламентарни избори (октомври 1991 г.). Гнезда са избирателните секции, които са стратифицирани предварително в шест групи по техническия признак *"брой гласоподаватели в избирателната секция"*, т.е. по размера на гнездата. На първата степен случайно са избрани гнездата от всяка група. Техният брой е пропорционален на относителния дял на броя на единиците от съответната група в общия брой на единиците в съвкупността (всички избиратели). Общият брой на гнездата в изследването е 300. На втората степен от попадналите в извадката гнезда са избрани случайно по 7 души, или планираният размер на извадката е 2100.

Б. Бизнес-елитът и перспективите на приватизацията. Изследването е проведено през месец ноември 1992 г. Общият размер на извадката е 1304, от които 638 са ръководители на държавни фирми, и 666 са ръководители на частни фирми. Извадката е квотна, като при нейното формиране се контролират признаците: характер на собствеността; местоположение - област, окръг, град, село; отраслова принадлежност;

В. Икономическите реформи и приватизацията. Изследването е продължение на проведеното през 1992 г. и също е представително за населението на страната (над 18 г.). Планираният размер на извадката е 2100, а реално изпълненият размер - 1827. Използуван е същия модел на извадката - двустепенна гнездова с предварителна стратификация на гнездата. Изследването е спонсорирано от "СИРЕ" и Агенцията за приватизация.

Г. Бизнес-елитът за икономическите реформи и приватизацията. Изследването е квотно с контрол на същите признаци, както изследването, проведено през 1992 г. Размерът на извадката е 1242, от които 505 държавни фирми и 736 частни фирми. Изследването е спонсорирано от "ICEG", "СИРЕ" и вестник "Стандарт".

Основният замисъл на всички изследвания бе да се проследи субективното отношение на обществеността и представителите на бизнеса към провежданите в страната икономически реформи. Специално внимание бе отделено на някои специфични проблеми на приватизацията. При интерпретацията на получените резултати следва да вземат предвид няколко съществени обстоятелства:

Първо, получените оценки представляват субективни мнения. В тях, наред с всичко останало, са пречупени няколко съществени фактора: обективната ситуация, идеологиите на конкретния индивид, внушаваните от политически сили и други агенти на социалната сцена схеми за интерпретация на икономическия процес и конкретните интереси на оценяващия. В този смисъл представяните данни показват не процеса на икономически реформи в страната, а какво хората мислят за него.

Второ, самите респонденти (в рамките на изследванията за населението) оценяват собствените си икономически познания като съвсем незадоволителни. Това непосредствено означава, че в системата на оценяване вероятно вземат превес идеологемите и собствения субективизъм. Казаното обаче съвсем не означава, че тези оценки трябва да се подценяват. Практически субективната преценка на индивида за дадена ситуация е онова, върху което той гради поведението си.

Трето, следва да се има предвид, че човек може да дава смислени преценки за неща, които са непосредствено дадени в емпиричния му опит. В този аспект обективно създалата се икономическа ситуация е доста противоречива и естествено поражда вътрешно-противоречиви оценки.

Като се имат предвид посочените особености на оценяването на икономическите процеси, в изследванията бяха заложени индикатори, обхващащи няколко проблемни области:

- 1) Онези характеристики на личността и начина на мислене на респондентите, които имат пряко отношение към изразяваните от него оценки;
- 2) Общите оценки на респондентите за характера и посоката на икономическите промени;
- 3) Оценки за някои съществени елементи на икономическите реформи и начина на осъществяване на приватизацията.

2. Общи оценки за икономическите промени

Изследването от март 1992 г. беше едно от първите по проблемите на приватизацията в страната. То бе проведено в периода, когато Законът за приватизацията все още се обсъждаше в Народното събрание. Като

следствие получените оценки изразяваха отношение към хипотетични ситуации, за които голямата част от респондентите нямаха нито "теоретичен", нито практически опит. Второто изследване на населението бе проведено през май 1993 г. в една изменена, но в никакъв случай коренно различна ситуация (поне що се отнася до процесите на приватизация).

Част от въпросите бяха поставени по еднотипен начин и в двете изследвания, позволявайки да се направят определени сравнения. Обобщаващото в това отношение е, че нагласите на населението не са променени съществено. И през март 1992 г., и през май 1993 г. около 60% от респондентите отбелязват, че икономическите промени в страната вървят прекалено бавно. През 1993 г. обаче се наблюдават някои заслужаващи внимание промени в оценките за "правилността на посоката на протичащите промени". Относителният дял на онези, които оценяват промените като "правилни" спада от 15,1% (1992 г.) на 6,1% (1993 г.); относителните дялове на негативните оценки са нараснали с 2-3 пункта, а относителният дял на хората с неопределено мнение е намалял от 18,1% на 13,1%. Като цяло, неблагоприятните оценки за хода и посоката на икономическите реформи са станали още по-неблагоприятни. Намаляването на дела на одобряващите насоката на реформи е главно за сметка на привържениците на СДС, които не одобряват правителството и водената от него политика.

Търсенето на признаци, които значимо разделят оценките на хората, доведе до разграничаването на два основни типа променливи: стратифициращи (разделителни) и променливи на "еднородността". Първите отразяват основните моменти на разграничаване в икономическото мислене и нагласи на обществеността. Вторите се основават на общо разпространените сред обществеността мнения, свързани с икономическия живот, мнения, във връзка с които е налице консенсус.

По-съществените стратифициращи (разделителни) променливи са:

- групирането на респонденти съобразно техните оценки за промените в индивидуалния им икономически статус, т.е. групите на икономическите песимисти, оптимисти и на икономически неутралните*
- политическите предпочитания;

* Тези групи се формират на основата на клъстер-анализа на два въпроса, отнасящи се от индивидуалния икономически статус: 1) оценка за настоящото икономическо положение (подобро или влошено в сравнение с преди 1 година) и 2) оценка за икономическото положение през следващите 1-2 години. Към групата на "оптимистите" са отнесени онези, които, независимо от сегашното си положение (влошено или подобро), предвиждат подобрене в близките 1-2 години; "песимистите" предвиждат влошаване, а "неутралните" предвиждат икономическият им статус да остане по същество непроменен.

- образованието;
- социално-класовата самоидентификация (според категориите "горна", "средна" и "работническа" класи).

В известен смисъл делението "оптимисти/песимисти" интегрира в себе си действието на тези стратифициращи променливи. В групата на "оптимистите" преобладават по-младите хора (на възраст под 50 г.), хората с по-високо образование и по-добри познания за икономическите процеси (по самооценка), хората, чиито занятия /професии са тясно обвързани с пазара. Категорията на "песимистите" има по-ниско образование, по-висока средна възраст, в много по-голяма степен хората от нея принадлежат към икономически неактивните и пр.

Сравнението между двете изследвания показва, че горепосочените стратифициращи променливи запазват общо взето еднакъв механизъм на действие. Така например, разпределението на отговорите на въпроса "Как смятате, че приватизацията ще се отрази на Вашето лично положение?" през 1992 и през 1993 г. е следното:

Март 1992 г.

Таблица 1

	Оптимисти	Неутрални	Песимисти
Положително	43,8	19,7	6,5
Няма да се отрази	36,2	49,0	43,2
Отрицателно	5,0	14,7	26,3
Не може да прецени	15,0	16,6	24,0
	100,0	100,0	100,0

Май 1993 г.

Таблица 2

	Оптимисти	Неутрални	Песимисти
Положително	35,5	11,1	6,5
Няма да се отрази	43,9	56,2	39,9
Отрицателно	9,4	10,6	24,9
Не може да прецени	9,4	20,8	25,4
	98,2*	98,7*	96,7*

Общата сума е по-малка от 100.0% тъй като не включва категорията "Не отговорил/Отказ".

Оптимистите по отношение на икономическите реформи са оптимисти и по отношение на приватизацията. Тоест в мненията на респондентите приватизацията се разглежда в контекста на общите икономически реформи. Българинът все още знае малко за приватизацията, и може би затова е оптимист в преобладаващата част от случаите. Въпреки че групата на оптимистите, считащи че приватизацията ще им се отрази лично благоприятно, е намаляла с около 7% за едногодишния период, 59,3% от директорите на държавните предприятия считат, че приватизацията ще се отрази благоприятно на предприятията, 18% - няма да се отрази и 2% - ще се отрази негативно.

Политическите предпочитания са един от силно стратифициращите фактори. Като правило симпатизантите на БСП имат значително по-негативно отношение към темпа и посоката на икономическите реформи. Те са по-резервирани в отношението си към частната собственост и по-благоприятно настроени към държавната намеса в икономическия живот. Следва обаче да се отбележи, че при съпоставка на данните от 1992 г. и 1993 г. неговото действие устойчиво намалява. Ако през март 1992 г. относителният дял на хората, които оценяват посоката на промените като *"напълно правилна"* сред симпатизантите на БСП е 4,1%, а сред симпатизантите на СДС - 29,2%, то през май 1993 г. тези относителни дялове са съответно 5,6% (БСП) и 10,4% (СДС).

Слабото нарастване на положителните нагласи у симпатизантите на БСП и почти трикратното намаление сред подкрепящите СДС се дължи най-вече на настъпилите промени на политическата сцена. Неудовлетворението на електората на СДС от характера на правителството е вероятно съществена причина за влошаване на всички оценки по отношение на икономическата реформа през тази година в сравнение с миналата. Втората причина са разочарованието и спадът в политическата активност на обществеността. Трето - засилването на прякото въздействие на собствено икономическите фактори (а не политическата им интерпретация) върху индивидуалното икономическо поведение.

Изследванията показват, че все още делът на незнаещите и нямащите мнение по въпросите, свързани с икономическата реформа, е значителен и се движи от 3 до 43% от всички респонденти. Този дял е значително по-нисък сред бизнес-елита и лицата с високо образование. Характерното за тях е определеността на мненията им. Така например, в оценките си за *"правилността на посоката на икономическите промени"* 3,8% от хората с висше образование дават отговор *"Не мога да преценя"*. Съответният относителен дял при групата *"основно и по-малко"*

образование" е 25,5%. По-високото образователно равнище очевидно допринася за разбирането на протичащите в икономиката процеси и за приемането на "обективните необходиминости", свързани с изграждането на структурите на пазарната икономика.

Изследванията регистрираха наличието на следните противоречия в мненията за икономическите реформи:

Първо - така наречените "двойни стандарти". Те представляват едно непротиворечиво (за респондентите) комбиниране на ценности от "стария" и "новия" икономически модел. Очертава се ситуация, при която обусловените от "старите" ценности стратегии на поведение стават нерелевантни, а новите стратегии на поведение все още не са изработени. Проявата на този "конфликт" е прилагането на двойни стандарти в оценките и поведението. По отношение на различните социални групи конфликтът се произвежда по различен начин, но има практически еднакъв резултат.

Данните показват, че за привържениците на СДС общите идеи за икономическата промяна се сблъскват с неблагоприятните изменения в индивидуалното икономическо положение. Що се отнася до привържениците на БСП, тук е налице конфликт между общата идеологическа ориентация и очевидната необходимост от радикални промени в структурата на икономическия живот. Доминиращата нагласа на повечето хора предполага масивна държавна намеса в икономическия живот (контрол на цени, заплати, подпомагане на губещи предприятия, възлагане на държавни поръчки и пр.) едновременно с даването на свобода на предприемачеството и частната собственост. В изследването от май 1993 г. се демонстрира един силно изразен бюджетен максимализъм: доминиращото мнение е, че за практически всички сфери следва да се отделят повече средства.

Второ - **легитимността на икономическата среда**. Доминиращото мнение на обществеността и през 1992, и през 1993 г. е, че множество негативни за икономиката явления са налице в силно изразена степен (корупция, пране на пари, скрита приватизация и др.). Наред с това следва да се отбележи, че редица групи, които като правило са негативно дефинирани ("*мафия*", "*спекуланти*" и пр.*), заемат според обществеността челните места в йерархията на икономическата власт и влияние. В този смисъл частната собственост и свързаната с нея имуществена диференциация не придобиват в очите на обществеността

* Тук по същество е без съществено значение това, доколко тези групи съществуват или доколко те са правилно дефинирани. Съществено е, че за обикновения човек те съществуват. За целта той изработва свои собствени критерии, според които отнася към тези групи хората, които среща.

позитивна легитимност, а запазват старото* си негативно определение. По този начин общественото доверие, с което би следвало да се ползва частната собственост е подкопано още в процеса на нейното възникване.

Трето - егалитарни нагласи. Данните от проведените изследвания (а така също от някои други специализирани изследвания) показват, че българинът е особено чувствителен към проблемите на доходното и имущественото неравенство. Това отчасти може да се обясни с определяния като нелегитимен статус на богатството. Друга част от обяснението е в начина, по който се решават проблемите за справедливото разпределение на общественото богатство. Факт е обаче това, че много от вероятните параметри на бъдещата икономическа среда (неравенство, безработица и пр.) за голямата част от обществеността са достатъчни условия процесът на приватизация да бъде забавен или спрян.

Запазването на етатистките икономически ориентации се разпростира и върху проблемите на приватизацията. Дори половината от частните бизнесмени са на мнение, че при добър мениджмънт едно държавно предприятие може да бъде също толкова ефективно, колкото и частно такова. Същевременно, според 49,8% от всички анкетирани бизнесмени държавата трябва да контролира цените, а 81,2% от тях считат за нейно задължение създаването на нови работни места. Показателни са и някои отговори на въпроса *"Необходимо ли е приватизацията да бъде забавена или спряна, ако възникнат следните обстоятелства"*. Положително отговарят: 50,9% - при невъзможност да се контролират чуждите инвестиции; 56% - при невъзможност да се контролира износа на капитали от страната; 53,6% - при невъзможност да се контролира произхода на средствата; 57,2 - при многобройни случаи на корупция. Тези нагласи сред управленските кадри в контекста на незавидното икономическо състояние на страната показват преобладаваща привързаност към по-силно държавно участие в икономиката и неголяма популярност на неолибералните икономически концепции.

3. Място на приватизацията в икономическите реформи

Още от самото начало на реформите приватизацията се разглежда като основен техен елемент и фундамент на пазарната икономика. Това мнение се подкрепя от бизнес-елита. Както през ноември 1992, така и през юни 1993 г. частните бизнесмени и ръководителите на държавни предприятия поставят приватизацията като втори по важност приоритет на

* Старо определение, доколкото в условията на доминиралата идеология те бяха нежелани "по дефиниция". В новата ситуация богатството се свързва с незаконност.

българската икономика, а като първи - съживяването на производството. Според 91% от изследваните представители на бизнес-елита държавата трябва да ускори приватизацията. На противно мнение са само 5%. По това мнението на бизнес-елита се отличава от мненията на обществеността, където преобладава становището, че "*с приватизацията не трябва да се бърза*".

Характерен за обществеността е един специфичен модел на "двойнствено" мислене". Данните от 1992 и 1993 г. показват, че като цяло този модел, предполагащ "съчетаването" на структурите на пазарната икономика с възприеманите като позитивни структури на социалистическата икономика е доминиращ в мисленето на повечето българи. В този смисъл мнозинството би приело приватизацията и икономическите реформи, ако:

- никой не забогатее прекалено много, т.е., ако това не е свързано с голяма имуществена диференциация;
- ако приватизацията не се съпровожда от засилена инфлация и увеличена безработица;
- ако приватизацията не води до облагодетелствуване на негативно дефинирани от общественото мнение групи (мафия, номенклатура, спекуланти и пр.);
- ако приватизацията не води до интензифициране на някои негативни явления като износ на капитали, корупция, контрол върху българската икономика от страна на чуждестранните капитали и др.

Един от съществените разграничители на основните типове икономическо мислене на обществеността бе "уловен", като респондентите бяха помолени да изберат между две алтернативи: 1) че при по-добра организация и управление държавните предприятия могат да бъдат също толкова ефективни колкото частните предприятия (за краткост ще определим групата респонденти, подкрепящи това мнение, като респонденти "за държавната собственост") и 2) че държавните предприятия не могат никога да бъдат толкова ефективни колкото частните. В *Таблица 3* са показани връзките на този въпрос с оценките на респондентите за влиянието на приватизацията върху основните елементи на икономическата среда (тази група ще наречем респонденти "за частната собственост").

Потенциална ефективност на държавните и частните предприятия
и оценки за влиянието на приватизацията върху елементите
на икономическата среда*

Таблица 3

Влияние на приватизацията върху:	Общо разпре- деление	За държавна	За частна	Не знае
А. Икономиката като цяло				
Положително	50,6%	50,7%	73,4%	19,2%
По-скоро няма	9,8%	11,6%	7,7%	7,4%
Отрицателно	11,0%	15,2%	6,2%	5,0%
Не знае	26,1%	21,8%	12,2%	58,0%
Не отговорил/Отказ	2,5%	0,7%	0,4%	10,4%
Общо	1820 100,0%	1012 100,0%	466 100,0%	338 100,0%
Б. Заетостта				
Положително	31,9%	31,8%	47,9%	10,1%
По-скоро няма	15,4%	16,5%	19,1%	7,1%
Отрицателно	25,2%	31,3%	20,6%	13,4%
Не знае	24,8%	19,5%	11,6%	59,1%
Не отговорил/Отказ	2,8%	0,9%	0,9%	10,4%
Общо	1817 100,0%	1010 100,0%	466 100,0%	337 100,0%
В. Цените на стоките				
Положително	22,4%	20,4%	38,4%	6,8%
По-скоро няма	12,8%	13,2%	17,5%	5,6%
Отрицателно	38,6%	47,0%	31,9%	23,4%
Не знае	23,2%	18,2%	11,6%	53,8%
Не отговорил /Отказ	3,0%	1,3%	0,6%	10,4%
Общо	1817 100,0%	1011 100,0%	464 100,0%	338 100,0%

В първата колона на таблицата са показани общите честотни разпределения на въпросите по вертикал, а в следващите 3 колони са същите разпределения (за всяка от оценките за влиянието на приватизацията) на трите групи респонденти: 1) които смятат че държавните предприятия могат да бъдат толкова ефективни, колкото и частните; 2) тези които са изцяло в полза на ефективността на частните предприятия и 3) на тези които не могат да изберат между двете алтернативи (Не знае).

Таблица 3(продължение)

Влияние на приватизацията върху:	Общо разпре- деление	За държавна	За частна	Не знае
Г. Доходите на хората				
Положително	26,6%	24,1%	45,1%	8,6%
По-скоро няма	13,7%	14,2%	17,0%	7,7%
Отрицателно	33,1%	41,8%	24,5%	19,0%
Не знае	23,6%	18,7%	12,0%	54,3%
Не отговорил/Отказ	3,0%	1,1%	1,5%	10,4%
Общо	1818	1011	466	337
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Д. Справедливост на заплащането				
Положително	26,5%	24,3%	45,9%	6,8%
По-скоро няма	16,2%	17,3%	19,8%	8,0%
Отрицателно	26,1%	33,4%	18,3%	15,4%
Не знае	27,9%	23,6%	14,2%	59,5%
Не отговорил/Отказ	3,3%	1,5%	1,7%	10,4%
Общо	1816	1010	464	338
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Е. Възможностите за намиране на работа				
Положително	29,9%	27,5%	48,7%	11,2%
По-скоро няма	14,8%	17,5%	16,3%	4,7%
Отрицателно	27,5%	34,3%	22,5%	14,5%
Не знае	24,9%	19,7%	11,6%	58,9%
Не отговорил/Отказ	2,9%	1,0%	0,9%	10,7%
Общо	1819	1011	466	338
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Ж. Трудовата дисциплина				
Положително	50,2%	53,9%	66,6%	17,5%
По-скоро няма	12,5%	13,7%	13,8%	7,4%
Отрицателно	8,4%	11,3%	6,0%	3,3%
Не знае	25,6%	20,0%	11,9%	61,2%
Не отговорил /Отказ	3,2%	1,2%	1,7%	10,7%
Общо	1818	1012	464	338
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 3(продължение)

Влияние на приватизацията върху:	Общо разпределение	За държавна	За частна	Не знае
Е. Привличане на чужди инвестиции				
Положително	48,0%	50,2%	67,6%	14,8%
По-скоро няма	8,6%	9,4%	9,7%	5,0%
Отрицателно	6,2%	8,9%	3,9%	1,2%
Не знае	33,6%	29,8%	17,2%	68,0%
Не отговорил /Отказ	3,5%	1,7%	1,7%	11,0%
Общо	1816 100,0%	1011 100,0%	464 100,0%	337 100,0%

Следва да се посочи, че българинът не очаква много от приватизацията, а очакваните положителни ефекти са най-вече в областта на общи параметри като *"икономиката като цяло"*, *"трудова дисциплина"* и *"привличането на чуждестранни инвестиции"*. Това обаче не засяга непосредствените интереси на населението, а по-скоро общите условия на наемния труд. В този смисъл резервираността към приватизацията би следвало да се търси в значителните относителни дялове на отрицателните оценки при позициите: *"заетост"*, *"цени на стоките"*, *"доходите на хората"*, *"възможности за намиране на работа"*.

Под *"резервирано отношение"* би следвало да се разбира това, че 11 % от респондентите преценяват, че приватизация изобщо не е необходима, други 46,6% посочват, че приватизацията е необходима, но с нея не следва да се бърза.

По принцип обществеността оценява положително мотивиращия потенциал на частната собственост, т.е. нейната икономическа целесъобразност, способността й бързо да мобилизира ресурси, да дава качествено производство и пр. Като цяло обаче (най-вероятно като последица от идеологическите натрупвания през последните десетилетия) отношението към частната собственост е резервирано. Обществеността преценява, че частният собственик най-вероятно би разрешил противоречието между частния (своя) и общия (националния) интерес по-скоро в своя полза, но в обществена вреда. Поради това значителна част от респондентите ограничават частната собственост само в някои отрасли, докато т.нар структуроопределящи отрасли според преобладаващата част от респондентите трябва да остане държавна: енергетика, тежка

промишленост, здравеопазване, военна промишленост и др. Тоест, населението не подкрепя тоталната приватизация.

4. Изводи

1) В емпиричния опит на значителна част от населението представата за приватизацията не е ясно очертана. По-голямата част от хората нямат ясна представа за икономическите реквизити на приватизацията и на пазарната икономика като цяло.

2) Мненията на хората са наситени с множество логически противоречия. На фона на общата неудовлетвореност от промените са налице изявени опасения от настъпването на самите промени (т.е. логическите следствия от промените на конкретно равнище).

3) Все още една значителна част от изразяваните мнения са пряко обвързани с определени идеологически постановки и в много по-малка степен с познаването на реалните структури на икономическия живот. Практически в случаите, когато икономическата ситуация предполага неблагоприятни промени на индивидуално равнище, хората са по-склонни да търсят причините на идеологическо равнище (вина, отговорност, закононарушение), отколкото на нивото на обективната логика на икономическите процеси. Това обуславя податливостта на голяма част от населението на разнотипни манипулации и съдържа в себе си много потенциални източници на напрежение и разочарования. Би могло да се предполага, че в хода на еволюция на икономическата ситуация, т.е. с натрупването на емпиричен опит и познания за механизмите на пазарната икономика, голяма част от тези мнения ще се променят. Сравнителните данни от 1992 и 1993 г. обаче показват, че тези промени настъпват много бавно.

Част Втора

**ИНСТИТУЦИИТЕ И УЧАСТНИЦИТЕ
В ПРИВАТИЗАЦИЯТА**

1. Бизнес-елитът и общественото мнение за държавните институции, осъществяващи приватизацията

Проведените от Центъра за изследване на демокрацията представителни социологически изследвания сред населението и бизнес-елита очертават едно в значителна степен негативно отношение към основните институции, призвани да осъществяват процеса на приватизация в страната. При това, за разлика от другите въпроси, отнасящи се до приватизацията, при които има съществена разлика между бизнес-елита и цялото население, мнението за институциите е единодушно негативно. Данните от общото изследване сред пълнолетното население формират общата, генерална преценка за тяхната дейност. Преобладават негативните оценки за работата на трите основни структури - Агенцията за приватизация, Министерския съвет и Народното събрание, като те са съответно 38,1%, 41,8% и 54,6% (Таблица 1).

Общественото мнение за справянето на някои държавни институции и министерства с приватизационните им задължения (%) - 1993 г.

Таблица 1

	Много добре	Средно	Слабо	Не знае/ Не позн.	Не отг./ Отказ
Народно събрание	3,1	21,0	54,6	18,4	3,0
Министерски съвет	4,1	28,7	41,8	22,3	3,2
Агенция за приватизация	3,8	21,4	38,1	32,8	3,8
М-во на финансите	3,8	25,3	36,8	30,5	3,5
М-во на промишлеността	2,1	19,7	41,7	33,0	3,6
М-во на търговията	5,9	25,4	32,7	32,4	3,5
М-во на земеделието	3,2	19,7	44,0	29,3	3,8
Останалите мин-ва	1,2	15,8	38,6	40,4	4,1
Общински съвети	2,6	19,9	42,4	31,4	3,6

Мнения на населението над 18 години.

(N=1824)

Както се вижда от таблицата, общественото мнение е най-критично настроено към Народното събрание, което на практика има най-малко задължения в прякото осъществяване на самия приватизационен процес. В общи линии оценките в това отношение са доминирани по скоро от общото неодобрение на работата на парламента, отколкото от действията, свързани с приватизацията. Този факт подсказва, че населението не знае какви са функциите на различните институции в приватизацията. От друга страна, негативната оценка за Народното събрание показва, че за него вече се изграждат стереотипни мнения, които притежават определена инерция и много трудно се поддават на промяна, а още по-малко в положителна насока.

Най-категорични в негативизма си към институциите са частните бизнесмени, специалистите с висше образование и високо квалифицираните работници, т.е. хората с висока квалификация, които са запознати сравнително по-добре с нормативната уредба и същността на протичащите процеси.

Изследването сред бизнес-елита потвърждава тези данни в още по-голяма степен. 59% от частните и държавните мениджъри считат, че АП се справя незадоволително със своите задължения, 58,6% поддържат това мнение за работата на МС и 71,1% за дейността на Народното събрание. По-радикални в оценките си са частните бизнесмени, чиито отрицателни оценки за АП, МС и НС са съответно 61,4%, 63,6% и 75,1%.

По подобен начин се преценява и извършеното досега от различните министерства. Неодобрението варира от 54,2% за търговското министерство до 61,5% за оцененото като най-слабо Министерство на промишлеността *{Таблица 2}*. Данните показват, че сред общото недоволство от дейността на министерствата търговското ведомство се откроява като най-малко критикуваното, а положителна оценка за него дават приблизително два пъти повече бизнесмени, отколкото за което и да било друго министерство. Активната работа на министерството по приватизацията, независимо от неуспешния край на някои от търговете, показва, че обществото приема най-добре онези институции, които полагат забележими усилия и правят всичко възможно да приватизират. Обратно, мудността и колебанието, независимо от техните мотиви, се посреща критично. Относително диференцираните мнения на бизнес-елита (и особено на частния) показват, че за него е важно динамизиране на процеса на приватизация.

Оценка на бизнес-елита за справянето на някои държавни институции и министерства с приватизационните им задължения (%) - 1993 г.

Таблица 2

	Много добре	Средно	Слабо	Не знае/ Не позн.	Не отг./ Отказ
Народно събрание	1,5	23,4	71,1	2,6	1,2
Министерски съвет	1,6	35,7	58,6	2,6	1,4
Агенция за приватизация	2,4	30,0	59,0	6,8	1,6
М-во на финансите	1,9	28,8	56,8	10,4	2,0
М-во на промишлеността	1,4	23,8	61,5	11,0	2,2
М-во на търговията	3,3	27,2	54,2	12,8	2,3
М-во на земеделието	2,0	21,5	60,1	14,2	2,0
Останалите мин-ва	0,3	12,6	59,2	25,0	2,7
Общински съвети	1,8	20,0	63,7	11,9	2,4

(N=1242)

Общата негативна оценка на институциите, осъществяващи приватизацията, е валидна и за местните органи на властта. Така например, работата на общинските съвети в това отношение се характеризира като слаба от 42,4% от населението и от 63,7% от представителите на бизнес-елита (67,1% - частните бизнесмени). По-малкото неодобрение в сравнение с оценките за централните държавни институции показва, че бизнес-елитът степенува отговорностите в процеса на приватизация отгоре-надолу и смекчава оценката си за местните органи на властта поради несъвършенствата в работата на НС, МС и АП. Населението като цяло е по-критично настроено към общинските власти и е по-негативно в оценката си единствено към парламента. Това е обяснимо, тъй като на общинско равнище действията по раздържавяване закъсняха значително в сравнение с общия процес, а също и с липсата на достатъчно информация.

Косвена оценка за резултатите от цялостната дейност на основните държавни структури в областта на приватизацията, потвърждаваща останалите изводи, дават отговорите на въпроса *"Бихте ли казали, че приватизацията или подготовката за нея Ви засегнаха по някакъв начин до момента?"*. Едва 21,2% от анкетиранияте мислят, че са настъпили реални промени, докато 58,9% твърдят, че не са били засегнати изобщо.

Една от причините за негативната оценка на институциите е неинформираността на хората за тяхната дейност. При характерната силна социална и политическа активност на българина е красноречив фактът, че около 1/5 от респондентите не знаят или не познават дейността на парламента и правителството в областта на приватизацията. За националната приватизационна агенция този процент достига 32,8%, а за отделните министерства се колебае между 29,3 и 40,4 на сто. Показателно е също, че два пъти повече частни бизнесмени (6,5%) отговарят, че не познават дейността на АП в сравнение с тази на МС (3,0%) и НС (3,2%). Тези данни говорят, че на практика преобладаващото неодобрение към институциите не се дължи единствено на оценката за тяхната работа. Общественото мнение за нея е и резултат от липсата на ясна и точна информация. Освен това, масмедииите формират непълно и противоречиво мнение за институциите, много често доминирано от политически пристрастия. Налага се изводът за съществуването на остра необходимост от запълването на този информационен вакуум - както сред населението, така и сред бизнесмените. С една широка кампания на разгласа на дейността на институциите - и особено на АП, както и на "ограмотяване" на хората по основните проблеми на раздържавяването, приватизацията само би спечелила.

Към тези проблеми се прибавят и други, произтичащи от нестабилността на политическите и икономическите институции, контролиращи и осъществяващи процесите на приватизация. Такива са "прането" на пари, корупцията, укриването на доходи, кадрови промени, вършени по политически причини и др. (Таблица 3). Изглежда, че на фона на корупцията, прането на пари и незаконните сделки, скритата приватизация е не така популярно негативно явление сред населението. За бизнес елитът, обаче "скритата приватизация" вече е станала "явна". Според 75,1% от анкетиранияте се провежда скрита приватизация. Наличието на подозрения за негативни явления - корупция, незаконни сделки и др., - ограничава възможностите за бърза и справедлива приватизация - а процесът се изтласква в значителна степен към неформалните структури и механизми. Възможно е тази тенденция да дискредитира приватизацията и да ограничи разгръщането ѝ.

Изключително важно е да се подчертае, че според общественото мнение извършването на приватизацията е работа на институциите, овластени за това. С изключение на една група от около 10% от населението, останалата няма никакво намерение да поеме отговорности (още по-малко финансови) за осъществяването на приватизацията и счита себе си за безучастна "публика" в приватизацията. Въвличането на по-

Общественото мнение за някои явления (%)

Таблица 3

	Налице, в силна степен	Налице, но не толкова	Налице но е изключение	Няма	Не знае	Не отговорил/Отказ
Пране на пари	52,0	18,7	2,7	3,2	20,6	2,8
Скрита приватизация	33,0	24,7	7,0	4,3	27,9	3,0
Незаконни сделки и машинации	53,6	18,4	2,7	1,5	20,9	2,9
Корупция	57,3	18,1	2,1	2,0	17,8	2,7
Укриване на доходи	51,2	16,5	3,8	2,6	23,2	2,6
Политически пристрастия при назначаване или уволняване	45,4	20,3	8,2	4,3	18,7	3,0

(N=1825)

широки слоеве от населението в процеса ще срещне сериозни затруднения. Единствено получаването на пряка, безвъзмездна и гарантирана финансова изгода евентуално би активизирала част от населението за участие в приватизацията. Българинът не желае да участва в приватизацията, той иска да получи от приватизацията.

Съществено е да се отбележи, че според обществеността институциите, които трябва да извършат приватизацията, не се ползват с необходимото доверие. Най-голяма чувствителност се проявява към проблема корупция. На въпроса *"При какви условия приватизацията трябва да бъде забавена или спряна?"* бизнес-елитът поставя на първо място *"при многобройни случаи на корупция"* (57,2% от анкетираните отговарят с "Да"). Подобно становище при ситуацията *"нарастване на инфлацията"* застъпват 27,0%, 24% при *"голямо разслояване на хората на бедни и богати"*, 25% при *"значително нарастване на безработицата"*. Очевидно е, че социалните проблеми се приемат като малко или повече неизбежни елементи на промените, докато корупцията (в качеството и на опит да се използват промените за лично облагодетелстване) би настроила бизнес-елита негативно към приватизацията.

Негативната оценка на бизнес-елита за осъществяващите приватизацията институции, се дължи и на несъвършената законова уредба, чиято промяна е в тяхна компетентност. Според 3/4 от представителите на група съществуващото стопанско законодателство

ограничава действията на ръководителите на държавни и частни предприятия. Според бизнесмените, при сега действащото законодателство основни трудности са:

- липсата на достоверна информация за състоянието на раздържавяваните предприятия;
- наличието на спекулации и незаконни сделки;
- трудности при оценката на обектите за приватизация;
- липсата на купувачи.

Възприетият в законодателството подход приватизацията да се извършва на няколко равнища и от различни институции съответства на установените форми на управление на държавната и общинската собственост. Но вместо баланс на интересите при приватизацията, той доведе до липса на координация и вътрешни противоречия между институциите, което допринесе за нейното забавяне. Ако се запази сегашната схема на разпределение на функциите по раздържавяването, за неговото динамизиране са необходими: координация на процеса, подготовка на практически методически разработки, системи за обучение на вземащите решения и на персонала. Особено удачни са изследователски посещения и обмяна на информация с другите страни от Централна и Източна Европа, които са постигнали по-голям напредък в приватизацията. АП би могла да бъде инициатор на откриването на цялостната дейност по приватизацията пред обществото, да го направи разбираем за обикновения човек. По този начин биха отпаднали някои съмнения и обвинения, че като цяло действията на институциите се диктуват предимно от задкулисни политически, икономически, групови и т.н. интереси и корупция.

2. Участници в приватизацията

Социалният субект в приватизационните процеси може да бъде разграничен в три основни категории: привърженици, противници и скептици (неутрални).

Кръгът от убедените и най-горещи привърженици на приватизацията са преди всичко частните бизнесмени, професионалите (специалистите с висше образование) и непосредствено след тях - висококвалифицираните работници и специалисти без висше образование. Това са хората с най-високо образование, които най-бързо осъзнават нуждата от радикални промени. Повечето от тях работят в държавни предприятия и учреждения и живеят в по-големите градове и в столицата. Това са по-скоро млади хора (между 29 и 40 г.), сред тях преобладават на мъжете и привържениците на

СДС. Сред заявяващите, че приватизацията е необходима и трябва да бъде осъществена колкото може по-бързо, близо 50% са висшистите и над 40% са със средно специално образование. 51% са симпатизанти на СДС (два пъти повече от тези на БСП).

Споменатите три групи на категорията *"привърженици"* доминират сред онези, които заявяват, че ще направят всичко възможно, за да участват в приватизацията. Същите групи са с най-значимо присъствие сред онези, които очакват приватизацията да се отрази положително върху личното им положение.

Според резултатите от изследването противниците на приватизацията са най-вече пенсионерите, селскостопанските работници и безработните. Това са хора с относително по-ниско образование, по-възрастни (обхващат горната част на възрастовата скала), живеещи главно в по-малките градове и селата, повечето са жени и в голямата си част - трудово незаети и поради това с ниско жизнено равнище. Нестабилното им икономическо състояние генерира негативно настроение към всякакви по-радикални промени, включително към приватизацията. Повечето от тях са симпатизанти на БСП. Така например, сред анкетираните, които смятат, че приватизация изобщо не е необходима, над 44% симпатизират на БСП. Такова мнение поддържат от 1/4 до 1/5 от хората без или само с начално образование. Сред нямащите никакво намерение да участват в приватизацията 68% са пенсионери, 58% - селскостопански работници и 45% - безработни; от 47 до 60% от "противниците" на приватизацията са без образование или с начално и незавършено основно образование, а 58% са привърженици на БСП. Отрицателни последици от приватизацията лично за себе си очакват отново най-много пенсионери, живеещите на село, хора с по-ниско образование и неодобряващи икономическите реформи изобщо.

Междинната позиция на "скептиците" (неутралните) се заема най-вече от представители на чиновниците, учащите и средно и ниско квалифицираните работници (извън селското стопанство). Те заемат по-умерени, скептични или неутрални позиции. В демографско отношение това е групата на средната възраст, средното образование, колебаеща се политически. Най-често те са съгласни с необходимостта от приватизация и биха участвали в нея, но при определени условия и без да избързват. Повечето от тях работят в държавни предприятия и учреждения. По политически предпочитания сред тях лек превес имат симпатизантите на БСП, като сравнително значимо е присъствието на привърженици на ДПС и БЗНС. Влизащите в тази категория биха могли да се разглеждат като източник за подкрепа на приватизацията, но главно, ако се приемат нови

техники и се създадат предпоставки за подобряване на условията за включване в процеса на раздържавяване. Успехът на приватизацията ще зависи до голяма степен от привличането на тази група, защото тя се оказва най-многобройна и е нараснала през последната година за сметка на нямащите мнение и отхвърлящите приватизацията.

3. Частният бизнес и приватизацията

Най-активен участник в приватизацията, според данните от изследванията, ще бъде частният бизнес. В това отношение делът на частниците, които са заявили, че ще участват в приватизацията е нараснал значително между двете изследвания от 24,7% през 1992 на 33,8% през 1993 г. Участието на частния бизнес в приватизацията зависи от условията за това. Оценката, която бизнес-елитът дава на условията, създадени за развитието на частния бизнес е категорична - 94% от всички анкетирани считат, че държавата е длъжна да осигури подходящи условия.

Най-сериозното препятствие за участието на частния бизнес в приватизацията са рестриктивните кредитни условия. {Таблица 4}.

Мнение а частните бизнесмени
за степента на осигуряване на условия за участието
на частния бизнес в приватизацията(%)

Таблица 4

	Голяма степен	Средна степен	Малка степен	Почти нищо	Не знае	Не отг./ Отказ
Кредитни условия	8,4	12,1	31,8	42,1	4,0	1,6
Нормативни условия	4,3	14,4	40,1	35,9	3,8	1,5
Данъчни условия	7,1	8,6	31,5	47,0	4,2	1,6
Тудово законодателство	5,3	20,9	35,1	28,8	7,9	2,0
Гарантиране правата на собственост	12,1	18,6	30,3	33,2	4,1	1,7

(N=708)

В сравнение с миналата година нараства делът на бизнесмените, които считат, че е по-изгодно да разширяват бизнеса си чрез участие в приватизацията (59%). Засега обаче, едва 1/3 имат реално намерение да участват в нея, а 35,3% нямат такива конкретни планове.

Сред причините, които в най-голяма степен биха възпрели частните бизнесмени от участие в приватизирането на държавните и общинските предприятия, с най-голяма тежест е липсата на достатъчно средства (41,1%) и пряко свързаните с това неизгодни кредитни условия (40%). При евентуално участие в приватизацията само около 23 на сто от частните бизнесмени биха разчитали на кредити от наши или чужди банки, докато 58,9% - на собствени средства и на съдружие с български или чуждестранни партньори. Въобще, рестриктивните кредитни условия се очертават като главна пречка пред участието на частния бизнес-елит в приватизацията. Високите лихвени проценти, както и значителните гаранции по предоставяне на кредити, издигат висока бариера пред динамичното развитие на частния сектор. Като прибавим и факта, че на първо място сред приоритетите на икономиката бизнес-елитът посочва съживяването на производството, се очертава сравнително песимистична картина.

Липсата на достатъчно доверие в институциите е вторият по значение възпиращ фактор - 30 на сто от частните бизнесмени. Максимално простите, ясни и открити форми на приватизация биха били в по-голяма степен подкрепени от бизнес-елита. Обратно, сложните схеми със силна институционализация и влияние на вземащите решения би затруднило извършването на приватизацията, защото ще подхрани още повече недоверието към процеса.

На трето място се посочва отсъствието на подходящи обекти за приватизация (11%). Причините за това, от една страна, са в общото лошо икономическо състояние на преобладаващата част от българските предприятия, а от друга - подборът на неподходящи и непривлекателни за инвеститорите обекти. Почти сред същия процент частни бизнесмени (10,9%) липсва увереност в бъдещето на частния бизнес у нас въобще.

Част Трета

ТЕХНИКИТЕ ЗА ПРИВАТИЗАЦИЯ

Важността и мястото на общественото мнение към техниките за приватизация се определя от няколко основни причини:

Първо, прилагането на едни или други техники води до преразпределяне на националното богатство по различен начин, което поставя различните социални групи в неравностойно положение, така че някои заемат по-благоприятни позиции за сметка на други. Степента на готовност и решителност на по-толерираните групи да се възползват от стартовите си позиции и да достигнат до изгодата и на вероятните губещи да понесат загуба определят шансовете за успех на отделните приватизационни техники. Те трябва да бъдат възприемчиви и поносими за по-голяма част от обществото.

Второ, част от населението - и особено бизнесмените - са потенциални участници в приватизацията, а тя е само една от многото алтернативи за вложение на капитала наред с банковите депозити, закупуването на ценни книжа от частни дружества, валута, недвижими имоти, инвестиране на "зелена поляна" и т.н. Отношението към техниките за приватизация може да индикира очакваната финансова подкрепа и ангажираност на населението към приватизацията, която въпреки ограничеността на ликвидни средства би действала ускорително на процеса на приватизацията.

Трето, изборът на подходяща техника за приватизация зависи и от силата и интензивността на съпротива на наетите в предстоящите за приватизация предприятия. Оценките за размера на очакваната съпротива би помогнало за избора на техники за приватизация, които съдържат формули за намаляване на съпротивата и печелене на персонала за каузата на приватизацията.

Четвърто, социологическите изследвания на отношението към техниките за приватизация могат да дадат отговор и на още един въпрос - за достатъчността или недостатъчността на проектираните и осъществяваните техники за приватизация и да подскажат посоките на допълване или съкращаване на избрания арсенал от техники.

В социологическото изследване на обществена оценка бяха подложени следните техники за приватизация:

- публична продажба на акции и дялове на предприятия срещу пари или приватизационни бонове;
- продажба на предприятие на открит търг;

- продажба на предприятие на закрит търг (чрез конкурс);
- изкупуване на предприятие от персонала му;
- изкупуване на предприятие от мениджъра му;
- аренда с изкупуване от арендатора;
- директна продажба след преговори със заинтересовани лица.

Подборът на подложените на оценка техники за приватизация се диктуваше от четири съображения:

- адекватност на българската законовата база за приватизация;
- съпоставимост с други, осъществявани в страни на прехода, социологически изследвания;
- необходимост от отчитане динамиката на общественото мнение към техниките за приватизация и развитието на идеите за обогатяване на предвидените и използваните техники;
- съобразяване с общоприети класификации на най-прилаганите техники за приватизация.

За целите на анализа тестваните техники на приватизация ще бъдат групирани по няколко признака - степен на публичност и прозрачност на процедурата по продажба (продажба на акции и дялове, открит търг); размер и ползвател на преференциите (наетият персонал, мениджърите, арендаторите); възможност за поставяне на предварителни условия при продажбата (конкурс, директна продажба).

1. Отношение на населението към техниките за приватизация

С най-голяма популярност сред масовото обществено мнение се ползват техниките за приватизация, които са "прозрачни" за населението- продажба на акции и дялове - 15,6% през 1992 г. и 18,7 през 1993 г.; открит търг - 8,3% и съответно 7,6% (вж. *Таблица 1*). Начините за приватизация, които допускат преки преговори и поставяне на определени условия преди продажбата, имат най-нисък рейтинг сред населението. Продажбата на закрит търг събира около 3% от предпочитанията на респондентите по време на двете допитвания, а директната продажба е още по-непопулярна - с натрупвания около 2-3 % .

Както се вижда от *Таблица 1* почти половината от анкетираните нямат мнение по отношение на методите за приватизация. В този смисъл всички изводи, направени по-нататък в изложението, трябва да се приемат като ориентировъчни. Характеристиката на неотговорилите на въпроса за избор на вариант на приватизация (41% от населението) показва, че това са хора с "по-пасивно" отношение към приватизацията и най-вече тези с

Разпределение и динамика на отношението на населението
към техниките за приватизация

Таблица 1

№0.	Техники за приватизация	Разпределение на отговорите	
		март 1992 г.	април 1993 г.
1.	Продажба на акции и дялове	15.6	18.7
2.	Открит търг	8.3	7.6
3.	Закрит търг	3.6	3.1
4.	Изкупуване от персонала	19.3	22.3
5.	Изкупуване от мениджъра	2.3	1.2
6.	Директна продажба	2.2	3.1
7.	Аренда с изкупуване	2.9	2.8
8.	Неотговорили	45.8	40.8

по-ниско образование (такива са 77% от нямащите никакво образование). Това са главно трудово незаетите (62% от пенсионерите, 60% от домакините, 52% от безработните).

Техниките за приватизация, които съдържат схеми за преференции, получават полярна поддръжка в зависимост от ползвателя им. Най-популярна от всички техники за приватизация е изкупуването на предприятието от персонала му - 19,3% през 1992 г., като се забелязва леко нарастване през следващата година, с което привърженици му достигат 22,3%. Изкупуването на предприятие от мениджъра му заедно с арендата с изкупуване имат едни от най-ниските величини на подкрепа - съответно 2,3% и 1,2% и под 3% - за арендата с изкупуване.

1.1. Отношение към приватизацията чрез изкупуване от персонала

Изкупуването на предприятието от персонала му намира добър прием сред всички социални групи, но в различна степен. Най-силна подкрепа тази техника получава през 1992 г. от пенсионерите, безработните и самите работниците, докато при второто изследване на първо място по поддръжка са работниците (високо, средно и ниско квалифицирани и селскостопански) и след тях се нареждат безработните и професионалите. Най-слаба е подкрепата за тази техника от ръководителите, частните бизнесмени и учащите. По възрастова структура привържениците на изкупуването от персонала са концентрирани в средните възрастови групи.

По политически симпатии изкупуването на предприятие от персонала по време на първото социологическо проучване се възприема най-добре от електората на БСП - 45,0% от него, БЗНС(е) - 44,9% от него, БДЦ - 37,5% от него и ДПС - 36,1% от него и по-слабо от привържениците на СДС - 27,8% от тях. При второто допитване вече се забелязва свиване на дисперсията между привържениците на различните политически сили, но привържениците на СДС все още предпочитат продажбата на акции и търговете пред закупуването от персонала.

Анализът на резултатите по синдикална привързаност също показва малки отклонения в мненията на респондентите, които се определят **към** КТ "Подкрепа" и КНСБ като за разлика от 1992 г., когато вярващите на КТ "Подкрепа" имаха по-големи резерви към тази техника в сравнение с изпитващите доверие в КНСБ. Сега отношението е нивелирано.

Привържениците на анализирания вариант и в двете изследвания му оказват повече морална, отколкото материална подкрепа. Според степента на финансово участие 40% от тези, които не биха участвували с никаква сума в приватизацията, са за изкупуване от персонала, а от групата на възнамеряващите да участвуват със суми в размер от **5-10** хил.лв. те са 32,0% и от 15-20 хил.лв. - 42,9% през 1992 г. (относителният дял на респондентите, които биха участвували в приватизацията със сума над 10 хил.лв. е 9,9% през **1992** г. и 10,3% през **1993** г.).

От изследването през 1992 г. може да се забележи, че пазарните представи на част от привържениците на изкупуване на предприятието от персонала му са деформирани. Подкрепящите държавната собственост в по-голяма степен одобряват изкупуването на държавните предприятия от персонала, отколкото считащите, че държавната собственост не може да бъде по-ефективна от частната. 36,5% от тези, които са убедени, че държавното предприятие при по-добра организация и управление може да бъде толкова ефективно, колкото и частното, изразяват подкрепа на анализирания вариант.

1.2. Отношение към публичната продажба на акции и дялове на приватизиращи се предприятия

Втората по популярност техника за приватизация - продажба на акции и дялове на приватизиращи се предприятия - е добре приемана от всички групи респондентите и особено от работниците и чиновниците. По възрастова структура най-голяма популярност тази техника намира сред 26-45 годишните.

При скалата на политическите предпочитания към продажбата на акции и дялове най-много привърженици се откриват в електората на БДЦ, а при БСП и СДС разликите са малки. От другите политически сили подкрепата е по-слаба, но достатъчно значима. Почти еднакъв по сила е приемът за варианта от хората на двете най-големи синдикални централи у нас - КТ "Подкрепа" и КНСБ, съответно 33,3% и 32,6%.

Продажбата на акции и дялове изглежда привлекателна за тези респонденти, които биха участвували със скромни суми в нея - до 10 хил.лв., но тъй като тези групи са най-многобройни, теоретично те биха концентрирали повече средства. В сравнение с подкрепящите варианта за изкупуване на предприятието от персонала му, в този случай респондентите са по-прагматични, защото в по-голяма степен са мотивирани да закупят акции и дялове според дохода, който те биха им носили. Успоредно с това, подкрепящите този вариант са по-решителни в желанието си за участие в приватизацията. В тази група са 41,1% за 1992 г. и 38,7% за 1993 г. от тези, които ще участвуват със собствени средства в приватизацията (най-висок относителен дял).

1.3. Отношение към приватизацията чрез открит търг

Третата техника за приватизация от скалата за предпочитания е продажбата на предприятието на открит търг, но тя успява да привлече само 8,3% през първото и 7,6% през второто изследване от респондентите. При сравнително по-слабите различия спрямо тази техника, показани от различните социални групи, интерес представляват някои особености. Подкрепата за открития търг е най-силна при по-младите - до 25 г., сред тези, които ще участвуват с всичките си спестявания в него и сред групата, чиито членове биха вложили в приватизацията от 10 до 15 хил. лв. както и при силно разчитащите да получат изгоден заем за участие в приватизацията.

1.4. Отношение към другите техники за приватизация

За другите техники на приватизация натрупванията и разпределенията на отговорите са много слаби и от гледна точка на статистическата достоверност интерпретацията на информацията губи своя смисъл. Както се вижда от *Таблица 1*, динамиката на резултатите по тези техники е почти без изменение за изминалия период между двете социологически изследвания, което не предполага необходимост от коментирането ѝ.

2. Отношение на бизнес-елита към техниките за приватизация

За разлика от обществеността, където делът на неотговорилите и нямащите мнение е около половината от респондентите, то бизнес-елитът - директорите на държавните предприятия и собствениците на частни, има оформено мнение по проблемите на приватизацията и техниките за нейното извършване. В този план заключенията относно техните предпочитания биха могли да служат като надеждна основа за политиката в областта на приватизацията.

Границата в отношението на бизнес-елита към техниките за приватизация се определя от деленето на частен и държавен сектор. Атитюдите на държавните и частните бизнесмени достатъчно се различават както по силата на поддръжка на видовете техники, така и по ранжирането в скалите на предпочитание (вж. *Таблица 2*). Различията в отношението на държавния и частния бизнес към техниките за приватизация се определят от това, че двете страни са в противоположни позиции спрямо приватизацията (предприятията на първите основно ще бъдат продавани, а част от вторите ще бъдат купувачи) и от настоящето им отношение към собствеността.

Разпределение и динамика на отношението на бизнес-елита към техниките за приватизация

Таблица 2

№	Техники за приватизация	Разпределение на отговорите			
		Държавен бизнес		Частен бизнес	
		Х.1992 г.	У.1993 г.	Х.1992 г.	У.1993 г.
1.	Продажба на акции и дялове	53.8	49.5	31.7	36.3
2.	Открит търг	5.3	5.2	19.8	20.3
3.	Закрит търг	10.4	5.1	9.5	8.1
4.	Изкупуване от персонала	19.3	22.3	12.1	8.9
5.	Изкупуване от мениджъра	1.8	1.4	0.9	2.5
6.	Директна продажба	2.1	1.2	8.4	8.8
7.	Аренда с изкупуване	2.7	3.0	10.7	9.0
8.	Не знае	4.6	3.4	6.8	4.4
9.	Неотговорили		3.1	2.2	1.3

По отношение приоритетността на предпочитанията към техниките за приватизация публичните продажби на акции и дялове са най-желания способ за извършване на приватизацията и от двете разглеждани групи, но

в различна степен. Докато при частния бизнес-елит разпределението на отговорите и предпочитанията е по-равномерно и при него възможността според респондентите за осъществяване на широк спектър от приватизационни техники е по-голяма, при държавния сектор се забелязва концентриране на мненията в две-три техники за приватизация, натрупванията по останалите позиции са незначителни и според статистическите критерии не подлежат на коментар.

Динамиката в оценките през изминалия период не е голяма. Малките разлики могат да се обяснят със забавяне на началото на легалната приватизация и с липсата на социален опит в осъществяването ѝ. Най-силни отклонения държавният бизнес показва в оценката на закрития търг (спадане с повече от 50%), докато при частния сектор това се открива при изкупуването от персонала (спад с 26 %).

2.1. Отношение към публичната продажба на акции и дялове на приватизиращи се предприятия

Както показват направените анализи, тази техника се приема добре по всички направени разрези - професия, възраст, сигурност за запазване на заеманата длъжност, политически симпатии и т.н., като тя е особено предпочитана от държавните бизнесмени. По-детайлният анализ разкрива, че продажбата на акции и дялове се предпочита от по-младите бизнесменски групи, от ръководителите с по-високо образование и с по-социализирано мислене, които работят в отрасли на промишлеността, военното производство и съобщенията, от акционерните дружества и ООД и от организациите, които имат контакти по линия на снабдяване със суровини и материали и реализация на продукцията си на външни пазари.

2.2. Отношение към приватизацията чрез изкупуване от персонала

Тази техника заема съответно второ място в скалата на предпочитания на държавния и четвърто в скалата на предпочитанията на частния бизнес-елит. Очевидно директорите на държавните предприятия разчитат да запазят своите позиции в предприятието чрез работническите форми на собственост. Изкупуването от персонала най-добре се посреща от държавните ръководители, които имат следните характеристики: принадлежат към групата на средното и по-възрастното поколение; имат средно или висше (но не икономическо и техническо) образование; мислят, че имат добри шансове да запазят своето служебно положение след приватизацията; имат по-популистски начин на мислене; подкрепят БСП.

По равнище на рентабилност изкупуването от персонала се приема както от мениджърите на губещите, така и на печелившите предприятия. Подобно на отношението на населението, при бизнесмените се наблюдава деидеологизиране на мнението им към изкупуването от персонала.

Напълно логично частният бизнес е по-резервиран към подкрепата си за тази техника, защото тя лимитира възможностите му за участие в приватизацията. В сравнение с 1992 г. през 1993-та дялът на частните бизнесмени, които одобряват изкупуването на предприятието от персонала, намалява с 4% и достига едва 8% от респондентите, което дава основание да се счита, че тази техника не се приема от частниците.

2.3. Отношение към приватизацията чрез открит търг

Приватизацията чрез открит търг заема второ място в скалата на предпочитания на частните бизнесмени като концентрира една пета от мненията им, отбелязвайки слабо повишение през последната година. По понятни причини тази техника не се подкрепя от държавния бизнес-елит, само 5% от който предпочита открития търг.

Най-силна поддръжка открития търг получава от частните бизнесмени, които разчитат на собствени средства и на кредити от български банки за участие в приватизацията и работят в транспорта и леката промишленост. По политически признак съотношението на привържениците на тази техника не се променя. Нараства слабо дялът на симпатизантите на СДС, подкрепящи тази техника - от 26,1% на 27,1% • Привържениците на БСП в полза на тази техника са се увеличили от 11,8% през 1992 г. до 17,1% през 1993 г.

Сред ръководителите от държавния сектор откритият търг намира най-силна опора при представителите на по-малките и губещи предприятия от отраслите на леката промишленост и битовите услуги. Най-слаба подкрепа тази техника намира от държавните мениджъри, които оценяват шансовете си за запазване на поста се след приватизацията като слаби.

2.4. Отношение към арендата с изкупуване

При арендата с изкупуване мненията на частния и държавния бизнес също се разминават. Обяснението на този факт се крие в обстоятелството, че немалка част от частния бизнес ползва собственост под наем, направил е инвестиции в нея и разчита на преференции при продажбата ѝ. Тъй като стойностите при крос-анализа на държавния бизнес-елит не отговарят на

критериите за статистическа значимост, ще бъде направен кратък коментар само на оценките, получени от частния сектор.

Арендата с изкупуване се приема най-добре сред бизнесмените, които работят в транспорта, туризма и строителството, имат завършено висше (но не икономическо или техническо) образование, предпочитат да инвестират "на чисто", вместо да купят нещо от приватизацията и са на възраст 40-44 години.

2.5. Отношение към приватизацията чрез закрит търг (конкурс)

Резултатите за тази техника са статистически значими само при отговорите на представителите на частния сектор. Характеристиките на подкрепящите я мениджъри са следните: те са от силно печеливши и със средни размери предприятия, предпочитат да инвестират на "зелена поляна", разчитат на средства от сдружавания с български и чужди партньори и са с полувисше образование.

2.6. Отношение към приватизацията чрез директна продажба

Отговорите за приватизацията чрез директна продажба също са статистически коректни само при резултатите на частния бизнес-елит. Според извършения анализ по различни разрези степента на приемане на тази техника се колебае около стойността на средното натрупване от 8-10%. Единствено по разрезите политически симпатии и възрастова група се получават по-силни отклонения. По възрастов признак най-добре се посреща директната продажба от 30-34 годишните, а по-политически симпатии тя в много по-силна степен се поддържа от привържениците на СДС, отколкото от тези на БСП.

2.7 Отношение към приватизацията чрез изкупуване от мениджъра

При тази техника натрупванията на отговори са незначителни според критериите за статистическа значимост, което прави тяхното разглеждане и коментиране непредставително.

3. Изводи

3.1. Отношение на населението

А. От анализа на отношението на населението към техниките за приватизация се забелязва преобладаването на ценностите на държавен капитализъм. Широка е представата за пазарна икономика с преобладаване на държавна и работническа собственост, за приватизация без приватизация т.е. за запазване на съществуващото статукво. Обяснението на този начин на мислене може да се аргументира с непознаването както на основните постулати и практиката на пазарната икономика, така и на самото явление "приватизация". Неточните и неясни представи за този тип икономика и приватизацията са благоприятна основа за манипулиране на общественото мнение и буквално спиране на едва започващия процес.

Б. Висока е неориентираността и са противоречиви отношението и очакванията на населението към предстоящата приватизация. Нито една социална група не иска да остане "извън борда" на приватизацията, но липсва ориентация за средствата, чрез които тази цел би могла да бъде осъществена. По тази причина широка подкрепа намират техниките за приватизация, които са открити и достъпни за населението. Негативните очаквания от приватизацията са твърде политизирани и са свързани със съпротивата към реформите и запазването на статуквото.

В. Неизживени са илюзиите за работническа собственост и работническо самоуправление. Но желанията за установяване на работническа собственост се разминават с финансовите възможности за това. Особено важна е информацията и подготовката на персонала в предстоящите за приватизация предприятия, защото те са потенциален източник на напрежения. Това налага да се избират техники за приватизация съобразно перспективите за предприятието, които те предлагат, и да се води разумна пропаганда и диалог с персонала, което би го спечелило в подкрепа на приватизацията. Заедно с това съществуват добри възможности за изкупуване на предприятия от персонала им, които могат разумно и бързо да се използват.

Г. От особено значение за успешно прилагане на техниките за приватизация ще бъде подготвителният период. Масовото неразбиране и слабата грамотност за това, какво представлява пазарната икономика и какви са нейните механизми на функциониране, налагат широка комуникационна дейност за разясняване смисъла, технологията и ползата от приватизацията и начините за нейното осъществяване.

Д Нито една от избраните приватизационни техники не доминира категорично в мненията и предпочитанията както на бизнес-елита, така и на населението като цяло. Това показва, че плурализмът от техники и прилагането на различни схеми в отделните случаи дават възможност за обществена подкрепа на процеса. В това отношение са много важни резултатите от приватизацията и нейният ефект. Специални програми и изследвания в тази насока биха били изключително полезни за понататъшното ускоряване на процеса. Неучастието и неангажираността на преобладаващата част от населението в процеса на приватизацията подсказва, че е необходимо да се търсят, разработват и прилагат и нови схеми които да осигурят по-широка база на раздържавяването. Наред с това следва да се създаде икономическа (кредитна и данъчна) среда за разгръщане на приватизацията.

Е Въпреки че групите от привърженици на различните техники за приватизация са силно аморфни, се забелязват ядра от интереси, които ще търсят решително свой шанс в приватизацията. Така че всички техники за приватизация биха били осъществими, стига да се създадат условия за това. Общественото мнение за техниките за приватизация, както и за самата приватизация, може рязко да се промени - особено на микроравнище - в условията на предстояща приватизационна ситуация.

Ж. Изследванията не откриха някаква формирана нагласа и необходимост у населението за масова приватизация, нито никакви сериозни напрежения и конфликти по повод приватизацията.

3.2. Отношение на бизнес-елита

А. Бизнес-елитът - и особено частният - дава шанс за разгръщане на широка гама от техники за приватизация. Вероятно в хода на практическото им осъществяване съобразно интересите на държавните и частните бизнесмени те ще се променят, но важното е, че изходните позиции и специфични мнения за приватизационните техники позволяват широкото им прилагане.

Б. Както вече бе отбелязано, като цяло в динамиката на отношението на бизнес-елита към техниките за приватизация не се забелязват съществени отклонения. От крос-анализа по различни признаци се забелязва единствено известен процес на деидеологизиране на възприемането на техниките за приватизация, но все пак различията вътре в бизнес-елита остават.

В. Частният бизнес смята да разширява дейността си все повече като участва в приватизацията. Добрата ориентация и пресметливост на

частника му дават предимства в участието в приватизацията, за разлика от държавния бизнес-елит, който се уповава на запазването на позициите си в рамките на работническата собственост или на акционерната форма.

Г. Що се отнася до стратегията, политиката и избора на схеми за приватизация, ако действително целта в това отношение е ускоряването на процесите, това най-бързо би могло да стане на основата на предпочитанията и изискванията на онези, които ще участват в нея, а не толкова да се разчита на някакъв внезапен прилив на ентузиазъм от страна на "широките слоеве" за участие в нея. Затова при избора на техниките е целесъобразно да се вземеат предвид най-вече предпочитанията на частния бизнес и чуждестранния капитал, разбира се, ако наистина е постигнат консенсус за това, че трябва да се прави приватизация, а не да се имитира такава.

Част Четвърта
**ПОЛИТИЧЕСКИ И СИНДИКАЛНИ ОГРАНИЧЕНИЯ
НА ПРИВАТИЗАЦИЯТА**

За забавянето на процеса на приватизация най-често се цитират причини от нормативен, административен характер и т.н. Съществена причина за това забавяне се оказва и перманентната политическа криза, влияеща отрицателно върху стабилността на основните институции в страната. Поляризацията в политиката се пренесе в икономиката и останалите сфери на обществения живот. От друга страна, икономическите възгледи на основните политически сили значително еволюираха. Въпреки това промените в страната все още остават белязани от идеологизирани схващания, които пречат да се изгради такава концепция за икономическото развитие на страната, която да обедини повечето политически сили.

1. Политически предпочитания и отношение към приватизацията

Социологическите изследвания от последната година регистрират тенденция, насочена към известно сближаване в мненията на симпатизантите на основните политически сили за икономическите реформи и приватизацията. Това сближение обаче все още не е толкова радикално, че да сближи полярните оценки за фундаменталните проблеми на икономическите реформи. Това на първо място се отнася за ролята на приватизацията *{Таблица 1}*.

**"Какво ще бъде отражението на приватизацията
върху икономиката като цяло?"**

Таблица 1

	Положително	По скоро положително	Отрицателно	Не знае	Не отговорил
СДС	71,7	6,0	5,3	15,6	1,3
БСП	41,5	10,5	16,2	8,9	2,2
ДПС	30,8	15,0	14,0	38,3	1,9

"Май 1993 г.

Най-скептично отношение спрямо отражението на приватизацията върху икономиката изразяват симпатизантите на БСП. Категорично положителни последствия виждат симпатизантите на СДС. Електоратът на ДПС, който живее най-вече в селските райони, в мнозинството си или няма отношение към процеса, или има положително отношение към него.

През април 1992 г. на въпроса "Чия *собственост предпочитате да бъде предприятието, в което работите?*", привържениците на БСП са изказали предпочитания на първо място към държавната собственост (48,5%), на трудовия колектив (6,5%) и към кооперативната (6,1%). Тук най-ясно проличава носталгията в част от българското население по социалистическия начин на стопанисване, гарантиращ сигурност на работното място. До мисленето на социалистите твърде много се доближава електоратът на ДПС. Сред симпатизантите на СДС 27,7% предпочитат държавното работно място, а 38,6% работа в собствена фирма, частно или смесено предприятие.

Мненията за това, дали трябва да се приватизират предприятията, също са поляризиращи. 2/3 от симпатизантите на БСП са категорично против. За разлика от тях, привържениците на СДС са максимално радикални - 79% от тях смятат, че раздържавяването трябва да обхване по-голяма част от предприятията. Електоратите на ДПС и БЗНС са разделени в становищата си по равно.

Силното влияние на държавата в икономиката се подкрепя в по-голяма степен от електората на БСП, отколкото привържениците на останалите политически сили. (Таблица 2)

"Как според Вас държавата трябва да постъпва с неефективните предприятия?"

Таблица 2

	Да се закрият	Да се привати- зират	Да се оздравят	Да се под- помогнат финансово	Не знае	Не отго- ворил
СДС	24,4	37,6	17,3	8,9	10,2	1,6
БСП	13,6	23,0	31,7	18,3	10,9	2,2
ДПС	17,8	17,8	14,0	27,1	21,5	1,9

Май 1993 г.

Както проличава от цифрите, най-радикални в своите предпочитания към приватизацията като средство за освобождаване от неефективността изразяват симпатизантите на СДС. Привържениците на БСП и ДПС са по-склонни на мерки като оздравяване и финансово подпомагане, които в крайна сметка означават запазване на държавната собственост и неконтролируем растеж на дълговете на държавните предприятия. Не е за пренебрегване фактът, че немалък процент от симпатизантите и на трите основни политически сили са готови да възприемат евентуално закриване на неефективни предприятия.

Както преди година, и сега е най-голям броят на противниците на приватизацията сред избирателите на БСП. 1/5 от тях смятат, че приватизацията изобщо не е необходима. На това мнение са около 10% от симпатизантите на ДПС и БЗНС и само 4% от тези на СДС.

На въпроса *"Ще опитате ли да участвате в приватизацията съобразно своите възможности?"* 11 % от привържениците на СДС заявяват, че ще направят всичко възможно, а 23% ще се опитат при наличието на определени условия. Социалистите и земеделците показват далеч по-голяма сдържаност. Едва 5% от тях биха участвали в раздържавяването на всяка цена, а 11-13% при определени условия. Най-слаба е заинтересоваността на избирателите на ДПС, което до известна степен произтича от ниското им образователно равнище.

Един от проблемите, по които политическата поляризация се проявява най-отчетливо, е за това кой ще спечели най-много от приватизацията. Според симпатизантите на СДС благодетелствани ще бъдат най-вече частниците и бившата номенклатура. Това обаче не е причина за негативно отношение на привържениците на СДС към приватизацията, както бе посочено по-горе. Социалистите и привържениците на ДПС са склонни да пренебрегват благоприятното положение на бившата номенклатура в приватизацията и смятат, че частниците и хората с реституирана собственост ще се облагодетелствуват най-вече от приватизацията.

2. Синдикатите и приватизацията

Поради задълбочаващата се икономическа криза и продължаващата нестабилност на институциите, противно на намаляващата им членска маса, влиянието на синдикатите в политическия и икономически живот на страната се засили. Те имат и своето определено влияние върху процеса на приватизация. От една страна, оказвайки влияние на законодателната и изпълнителната власт чрез лобистка дейност, а от друга, влияейки на

държавните мениджъри и работниците в предприятията, синдикатите успяват да реализират своите стратегии в областта на приватизацията. Засега и двете големи централи КНСБ и КТ "Подкрепа" показват позитивно отношение към приватизацията. Това до голяма степен е обусловено от факта, че все още не се забелязват съществени негативни последици от процеса на приватизация.

Според проучване на ЦИД от април 1993 г. с най-голямо доверие сред синдикатите се ползва КНСБ, почти двойно по-малко е доверието към КТ "Подкрепа". Интересно е да се види какви са синдикалните пристрастия на работещите в държавните предприятия. На никой синдикат нямат доверие 44,3% от работещите в тях, точно 1/3 са симпатизантите на КНСБ. Доверие в КТ "Подкрепа" имат 16,1%, а във всички останали синдикати общо 1%. Хората, имащи доверие в синдикатите, като цяло подкрепят приватизацията, но трябва да се отбележи, че само привържениците на КТ "Подкрепа" са за нейното по-бързо провеждане. Симпатизантите на този синдикат са далеч по-склонни към участие в раздържавяването. 16% от тях са заявили, че ще направят всичко възможно да участват, а 18% - само при определени условия. За разлика от тях, симпатизантите на КНСБ са по-сдържани. Само 6% биха направили всичко възможно, а 23% биха участвали при определени условия.

В процеса на приватизация ръководителите на държавни предприятия не поставят сред по-важните проблеми евентуални противоречия със синдикатите или персонала. Над 41% от тях обаче смятат, че синдикатите нямат интерес от приватизация на тяхното предприятие. През месец ноември 1992 г. цифрата е била само 30%. Според държавните мениджъри за изминалите осем месеца е намалял и интересът на работниците от приватизацията, но той все пак е балансиран между тези, които са "за" и тези, които са "против".

Част Пета

СОЦИАЛНИ ПРОБЛЕМИ НА ПРИВАТИЗАЦИЯТА

Проследяването на взаимовръзката на приватизацията с доходите на населението, заетостта, социалната осигуреност и др. е абсолютно необходимо, защото в тези проблемни области се концентрират "огнищата" на социално напрежение, които биха могли да ограничат приватизацията. Независимо дали ще ги разглеждаме като ограничаващи условия и последици от приватизацията или като задължително условие за успеха ѝ, социалните аспекти ще са неразделна част от предстоящата сложна и мащабна трансформация на собствеността.

1. Заетост и приватизация

От гледна точка на обективните условия, при които стартира приватизацията в България, те най-общо се характеризират с висока действителна и потенциална безработица, със силно изразени отраслови и регионални различия. Продължаващият спад на заетостта не се съпровожда от активизиране търсенето на работа, смяна на стереотипите, стремеж към преквалификация и смяна на професионалния статус. Броят на свободните работни места е сравнително малък с оглед на търсенето, но в същото време са налице и диспропорции между търсенето и предлагането на работна сила (според професията, квалификацията, характера на труда, формите на заетост и собственост).

По данни от изследването на бизнес-елита в почти 60 на сто от държавните и частните предприятия не е нает нито един нов работник през шестте месеца от ноември 1992 до май 1993 г. Все още тенденцията е към спад в заетостта и съкращаване на персонала и то в периода преди началото на по-всеобхватна приватизация. Наред с това, преобладаващата част от бизнес-елита (81,2%) възлага надежди на държавата да създава нови работни места и не вижда своята потенциална активна роля в тази насока.

Отражението на икономическите реформи като цяло върху ситуацията на пазара на труда се оценява от анкетираните като неблагоприятно по отношение на заетостта. Преобладаващата част от тях считат, че промените в тази област са отрицателни (68,6%), или че нищо не се е променило (10,0%). За това влияят както недостатъчно радикалните икономически реформи и протакането на приватизацията, така и забавената промяна на трудовите стереотипи.

Данните от изследванията показват, обаче, сравнително оптимистични нагласи на населението по отношение на приватизацията, които формират благоприятни за нейните първите стъпки условия. Резултатите от социологическото изследване не потвърждават хипотезата за очаквано намаляване на заетия персонал във връзка с приватизацията. Не се забелязват и опасения от несигурността на работното място. 1/3 от респондентите очакват приватизацията да се отрази положително върху заетостта в бъдеще (31,7%), а 1/4 прогнозира отрицателно влияние. Аналогична е ситуацията и по отношение на възможността за намиране на по-добра работа. Сравнението с данните от миналогодишното изследване показва известно увеличение на положителните оценки за бъдещето влияние на приватизацията. Вероятно то се дължи най-вече на обстоятелството, че персоналят в държавните предприятия е значително намален, а в много случаи е под минимално възможния за осъществяване на стопанската дейност. При такава ситуация на приватизацията се гледа като на механизъм за оживяване на производството, а от там и на разкриване на работни места. В този смисъл налице е немалък потенциал в полза на процеса на раздържавяване, който по никакъв начин не бива да се пропилее от компетентните държавни органи.

Както вече беше посочено, за бизнес-елита е социално допустимо в резултат на приватизацията безработицата да нарастне. Още повече, че през 1993 г. вече само 44,2% от анкетираните смятат, че е допустимо да се забави процесът на приватизация при значително нарастване на безработицата. През 1992 г. техният относителен дял бе 74,1 на сто.

Тези данни следва да се тълкуват предпазливо. Приватизацията е още в самото си начало и всъщност засяга непосредствено съвсем ограничен кръг хора. От друга страна, нарастването на безработицата зависи от това по какъв начин ще се извърши приватизацията. Фактът, че някои от първите приватизационни сделки приключиха с успех за персонала, показва, че заетостта е един от основните движещи мотиви на поведението на работещите в процеса на приватизацията. Дори на равнището на общественото мнение да се проявява търпимост към негативните ефекти на приватизацията към заетостта, това не означава, че на микроравнище ще бъде допускана приватизация, при която персоналят ще бъде значително намален. Тоест, очертава се един самоограничител на нарастването на безработицата при раздържавяването още на равнище предприятие. В тази насока синдикатите играят определена роля.

Предвид високото ниво на безработица обаче, в началото на процеса на раздържавяване е налице възможност за формиране на негативна нагласа към приватизацията, ако тя не ограничава растежа на

безработицата. Тази нагласа и сега е силна сред продължително безработните, живеещи главно от обезщетенията, а след изтичането на срока им - от социални помощи; сред нерегистрираните безработни, получаващи други доходи - помощ от близки или родители, наеми, отчасти от "скритата икономика", но без удовлетворително за тях жизнено равнище; сред полубезработните-полуработещите, които се издържат от обезщетения и социални помощи и в същото време са обхванати в някаква алтернативна форма на заетост, която обаче нито им дава задоволителни доходи, нито се възприема като перспективна и трайна.

Един възможен механизъм за решаване на този проблем е приватизацията да се съпътства със схеми за насърчаване на самостоятелната заетост и предприемачеството.

2. Приватизация и доходи

Промените в заплащането и доходите носят на пръв поглед по-малко сътресения, обаче стават източник на "тлеещи", но постоянни напрежения. Изследванията регистрират намаляваща удовлетвореност от размера на доходите и начина на заплащане. За това свидетелствуват многобройните трудови конфликти и протестни акции през последните две-три години, ориентирани изключително към проблемите на заплащането. Недвусмислени са и оценките на огромното мнозинство от респондентите. Според 53,2% от тях в равнището на заплащане са настъпили отрицателни промени през последната година (срещу 14,8% - положителни), а почти половината изказват същото мнение относно справедливостта на заплащането.

Особено недоволни са някои социални групи (пенсионери, безработни, многодетни семейства и т.н.). Общественото мнение очаква при продължаване на промените в икономиката в сегашната посока определено отрицателно влияние върху положението на средния българин (53,5%). В случая с пенсионерите обаче, същото мнение споделят 70,3%, а за безработните -76,6 на сто. Причините за тези явления едва ли се коренят само и единствено в стагниращата икономика и силно ограничаващата потреблението монетарна реформа. Очертава се тенденция към обедняване на някои социални групи, до скоро радващи се на сравнително добър жизнен стандарт. Това се отнася за работещите в стратегически отрасли на икономиката като военно-промишления комплекс, електрониката, миннодобивната промишленост, за които промените са твърде тежки. В същото време за други групи, заети в бюджетната сфера (лекари, учители и др.), резултатите от реформата се

оказват разминаване между реалности и очаквания. За тях политическите промени са давали надежда за промяна в социалния статус, която на този етап е практически неосъществима.

Важно значение за напрежението в труда има и нарастващата диференциация в доходите. Българинът е по-чувствителен към забогатяването на определени групи, отколкото към обедняването на други. Налице са вече значителни различия в заплащането между отделните отрасли и форми на собственост. В структурен план постепенно нараства относителният дял на доходите от собственост (наеми от реституирани обекти, земя, продажба на имущество) и на тези от предприемаческа дейност.

Ограниченото и забавено развитие на приватизационния процес у нас е вероятно причина за високия относителен дял на анкетираните, които се затрудняват да прогнозираят посоката на влияние на приватизацията в различни области - около 1/4. Все пак, за разлика от заетостта, преобладават очакванията за отрицателно влияние върху доходите (32,9%) срещу 26,5% положително. Косвено за това влияят и прогнозите за покачване цените на стоките.

Анализът на взаимовръзката "доходи-приватизация" не води до изводи, подкрепящи тезата за масово активно участие на населението в приватизационния процес.

Първо, защото практически преобладаващата част от населението отговаря отрицателно на всички въпроси, с които по някакъв начин се цели да се установи готовността за участие в предстоящото раздържавяване на собствеността.

Второ, защото в близките години е нереалистично да се очаква съществен приток на парични суми от реституцията и връщането на земята, които да бъдат вложени в приватизиращи се предприятия и други обекти. Мнозинството от хората все още трудно могат да оценят стойността на очакваните недвижими имоти. Неяснотата по отношение на това какво и как ще се върне ги кара да бъдат и крайно предпазливи в оценките си за начините, по които най-ефективно биха ги използвали при сегашните условия и евентуално в процеса на приватизация. Само 3,1% от собствениците на селскостопански земи са склонни да ги продадат, но едва 0,7% от тях желаят да участвуват с получените пари в приватизацията. Практически у нас все още няма реално формирани пазар и цена на земята. Това е предпоставка в началния период собствениците, които няма да я обработват, да изчакват известно време, да я дадат под аренда или да влязат в бъдещите кооперативи (съответно 31,3, 6,9 и 32,7 на сто от анкетираните).

Трето, защото все още "паричното поведение" на населението е потребителски, а не инвестиционно, ориентирано. Дори българинът да има пари, той едва ли би купил акции. Най-изгоден и сигурен според него сега (както преди година) е влогът в банка. Според данните влогът на пари в акции на фирма или банка се намира на едно от последните места по изгодност за населението. В този смисъл при досегашните условия и предпоставки (нормативни и икономически) масовата приватизацията няма големи шансове за успех.

3. Промени в трудовата мотивация и поведение

Възможностите за развитие на частния бизнес, съчетани с рязкото ограничаване на държавната намеса в икономиката и предимно монетарната реформа, поставиха началото на преход в системата на труда и изменения в трудовото и икономическото поведение. Индивидът вече има право на избор - на позиция в труда (работодател, наеман работник, работещ за своя сметка), на форма на собственост, организация за защита на интересите и др. В изминалия период от две-три години тази промяна засяга само отделни социални групи, тъй като преобладаващата част от икономиката все още се развива в рамките на държавната собственост.

Процесът на приватизация вероятно ще засили икономическата принуда за динамичен труд при нарастване несигурността на работното място. Мотивацията ще се разнообрази и ще се комбинират критериите доходи, интересна работа, сигурност, социални придобивки по месторабота и други при доминиране на материалния интерес. Обратно, за определени социални групи е възможно да вземе превес един-единствен мотив - *"да имам въобще работа и доходи"*.

Тази ситуация предполага косвена намеса в подготовката за приватизация и самото ѝ осъществяване от страна на синдикатите. Естествено е да има голяма доза конфликтност и напрежение около приватизацията и те могат да допринесат за намаляването ѝ като подпомогнат своите членове с консултации и разясняване на нормативните документи.

Смяната на собствеността е допълнително условие за формиране на нов тип мотиви у наемните работници - участие в собствеността и управлението, в разпределението на печалбата и т.н. Засега обаче значителна част от хората се отнася твърде резервирано към този аспект на приватизацията. Показателно е, че най-висок относителен дял сред анкетираните имат тези, които не биха участвували, ако предприятието им се приватизира. Следват ги изявяващите желание за участие, но при

условие, че акциите се продават с отстъпка за членове на колектива и ако се предоставя изгоден заем. Едва ли ще бъдат много на брой наемните работници, които ще участват в приватизацията без преференции, а закупуването на акции с преференции не дава право на глас през първите три години.

На въпроса *"Бихте ли започнали свой собствен частен бизнес?"* 46,6% от анкетираните лица отговарят категорично *"Не, никога"*.

Независимо от високия им относителен дял, в икономическото поведение и предприемаческите нагласи на българина настъпват съществени положителни промени. Данните от социологическото проучване през март 1992 г. регистрират подобна крайно негативна нагласа у 62,3% от общия брой. У друга част от населението са налице явни противоречия между стремежи и желания за позиция на собственици и самостоятелност и невъзможност да бъдат осъществени (било поради липса на средства, било поради страх от риск и отговорност, каквито неизбежно води след себе си позицията на работодателя). Така например, 17,7% от респондентите все още се колебаят, а други 12,4% са готови да стартират свой частен бизнес и се подготвят за това.

Част Шеста

КОНФЛИКТНИ ТОЧКИ И ПОТЕНЦИАЛНИ КОНФЛИКТИ

1. Органичения

Емпиричната информация, с която разполагаме, налага определени ограничения:

а) Органичения на извадката. Поради използвания стохастичен метод представителността възниква на равнище на цялата национална съвкупност, т.е. ние не можем да правим коректни изводи за данни от локален или отраслов характер (освен, ако имат достатъчно голям брой случаи). По тази причина нашите изводи се отнасят повече за възможните макроконфликти. б) Поради малкия брой приватизационни сделки в страната, до сега нагласите към приватизацията в общественото мнение са по-скоро резултат от една абстрактна представа за приватизацията, отколкото от реален личен опит. Все пак, нивото на личния опит не е нулево. При изследване на Центъра за изследване на демокрацията през април 1993 г. 20% от анкетираните посочват, че приватизацията ги е засегнала.

в) Първите "приватизационни конфликти" се очертаха едва през пролетта на настоящата година и съответно едва от този период може да се говори за сравнима емпирична информация. Първите конфликти възникнаха в отделни и конкретни случаи и затова едва ли биха могли да се регистрират от демоскопски изследвания.

2. Общи характеристики

Данните, получени от три годишни демоскопски проучвания на Центъра за изследване на демокрацията, дават възможност да се предположи, че определени въпроси регистрират един общ фон, които ще наречем *"изразена готовност към конфликт"*. Нивото на *"готовността за конфликт"* се регистрира с един блок въпроси (4 до 8 въпроса) към респондентите, като те се питат при какви обстоятелства биха протестирали (стачкували), като например - *"голямо повишаване на цените на стоките"*, *"нарастване на инфлацията"*, *"намаляване на средствата за болници, училища, пенсии и др. обществени институции."* *"заплаха от безработица"*, *"злоупотреби с властта"*^ др. Събирането и анализът на данните през периода ноември 1990-юни 1993 г. даде възможност да се избере сравним блок въпроси, който дефинира следните резултати:

Относителен дял на лицата, които считат, че ще протестират
(от всички анкетиранни)

Таблица 1

Лято 1990	Есен 1990	Пролет 1991	Лято 1991	Есен 1991	Пролет 1992	Лято 1992	Есен 1992	Пролет 1993
27%	33%	29%	30%	25%	50%	56%	61%	52%

Докато през 1990 г. броят на хората, които смятаха, че *"вобщо не трябва да се стачкува"* бе около 50%, то през 1991 г. този дял падна на около 30%. Вероятно големият брой противници на стачките през първата година на прехода бе резултат от наслоените идеологеми в общество, в което протестът беше немислим.

Стачкуването все повече се възприема като нормално явление. Степента на ангажираност с протестни действия е различна при различните групи и е в корелация с въпроси като *"удовлетвореност-неудовлетвореност от положението в страната"*, *"финансово състояние на семейството"*, *"очаквания за близкото бъдеще"* и някои други общи фонове въпроси.

Изследването на конфликтогенността се извършва с помощта на т.нар. *"индикатор за конфликтогенността"*. За разлика от страни като Италия, Испания, Англия* където интерпретираните по този начин данни от общественото мнение се проверяват в продължение на повече от 25 години, у нас емпиричният материал е все още недостатъчен. Изследването на някои конфликти в България показва, че при изразена 30%-на готовност за участие в конфликта и 10-12%-на заявена готовност да се използват крайни средства в него, участващите при проява на насилие са около 2-3 на сто.

Когато се анализират "субектите" на изразената готовност към конфликтно поведение по социален признак се откриват две много различни групи. Първата - това са предимно млади хора (между 30 и 45 години), с високо образование (лекари, учители, инженери, научни работници), живеещи в големите градове, имали (имащи) големи надежди

*Въпросите, които се използват в интервютата на ЦИД са сравними с изследвания от периода 1969-1989 г. в Испания (ЦСИ), 1970-1983г. в Англия ("Empiric Social Surveys"), 1966-1990 г. в Италия ("Empiric Social Surveys")

за промяна в своя материален статус. Те имат най-значимо присъствие в конфликтогенната група, маркирано в изследване от лятото на 1990 г. През по-късния период се забелязва нарастваща "умора" и делът на тази група в изразилите готовност към конфликт намалява. Втората група - това са респонденти с по-нско образование, групирани в професионални групи - миньори, шофьори и работници в така наречените "стратегически отрасли", като машиностроене и химия. Тази група има много по-голямо присъствие в конфликтогенната група от пролетта на 1992 г. насам (почти 50%).

3. Типология на конфликтогенните групи към приватизацията

Създаването на инструменти за системно наблюдение на нагласите към конфликт и консенсус по отношение на приватизацията дава известна, изпреварваща процесите, информация. В тази насока в хода на изследването бяха изпробвани няколко блока от въпроси: *"При какви условия, според Вас, приватизацията трябва да бъде спряна?"*, *"Кога трябва да се спре приватизацията?"*, *"Ще загубите ли ако не участвате в приватизацията?"*, въпросите касаещи чуждестранните инвеститори и някои други. В резултат на анализа на данните се очертаха следните условни групи:

Пасивно настроени групи. Пасивно отношение към приватизацията, според данните на изследването в края на април 1993 г., са изразили 49,5% от населението. Това са предимно респонденти от по-възрастните групи - над 45 години, с ниско образование, представители на малциствата. В изследванията не се съдържат данни за потенциална конфликтогенност на тази група, но е възможно поради ограничеността на доходите и техните източници за хората включени в нея, да възникне промяна на отношението им към приватизацията и да се появи желание за допълнителни доходи чрез "полагания им се дял" от приватизацията.

Позитивно настроени групи. Активна позиция - желание за участие в приватизацията - изразяват около 18-20 % през 1992 и около 29-31% от анкетираните през 1993 г. Възможно е тази група да се раздели на две части: *"силно активна"* - тези които ще направят всичко възможно, за да участват (10-12%); *"умерено активна"* - тези, които поставят известни условия за участие (8-9% през 1992 и значително нарастнала на почти 20% през 1993 г, което се дължи най-вече на съкращаване на дела на незнаещите).

Данните показват, че нямащите мнение за това дали ще загубят от приватизацията намаляват и се трансформират в групата на считащите, че вероятно ще загубят.

"Смятате ли, че ще загубите ако не участвате в процеса на приватизация?"

Таблица 2

	1992 г.	1993 г.
Да, определено бих загубил	10,9	11,5
Да, но не сигурно	8,9	19,4
Нищо не бих загубил	47,7	42,5
Не може да прецени	33,2	23,4
Не отговорил/ Отказ	2,1	3,2

Данните индикират една интересна метаморфоза при "активната група" по отношение на приватизацията. През 1992 г. 40-45% от респондентите в тази група отговарят положително на въпроса "Трябва ли да се спре приватизацията?", ако в следствие от нея нарасне безработицата, увеличи се инфлацията, нарасне корупцията и т.н. През 1993 г. за спиране на приватизацията при същите условия се изказват вече 70-80% от групата. Очевидно приватизацията все повече се превръща в чувствителен за обществото проблем. Тоест, нараства критичността и готовността за конфликтно поведение в рамките на тази група.

Индикатори за носителите на макроконфликти. Паралелно с "позитивните групи" би трябвало да се наблюдават така наречените "потенциално конфликтогенните групи". Известна част от двете множества се припокрива. Както вече посочихме това са:

- първо - предимно млади хора (между 30 и 45 години), с високо образование, живеещи в големите градове, имали (имащи) големи надежди за промяна в своя материален статус, но не притежаващи финансови възможности за участие в приватизацията;

- второ - сравнително хомогенни професионални групи, работещи в големи предприятия, имащи определени материални привилегии поради "стратегическото" значение на отрасъла им. При закриване на предприятията или при големи съкращения в тези групи готовността към конфликт ясно нараства.

До този момент може да се твърди, че тези групи не проявяват някаква по-силна готовност към конфликт по отношение на приватизацията.

4. Конфликтни фактори

4.1. Потенциалът на профсъюзите

Индикатори за реалните възможности на профсъюзите са периодично задаваните въпроси. "На кой профсъюз имате най-голямо доверие?", "При кои от изброените условия бихте участвали или не в стачка?", "Кой дърпа конците?" (в опциите "стопански ръководители" и "синдикатите") и други.

Анализът на данните показва, че за периода 1991-1993 г. профсъюзите губят доверие. Особено драстично това се наблюдава през периода 1992-1993 година.

Недоверие във възможностите им за влияние изказва и стопанският елит при допитванията през последните две години. Техните възможности за организиране на конфликтно поведение, обаче, не бива да се подценяват.

Бихте ли стачкували или протестирали публично, ако профсъюзът, на който симпатизирате, предлага да се стачкува или протестира?

Таблица 3

Симпатизира на:	ДА	
	1992	1993
КНСБ	51	44
КТ "Подкрепа"	53	50
На никой	30	26

Показателно е, че двата големи синдиката могат да разчитат на около 1/2 от членовете си при протести (трябва да се отчете и известен спад за 1993 г. в готовността за подкрепа при протести - с 3% за симпатизантите на "Подкрепа" и 7 % при членовете тези на КНСБ). Едно друго сравнение подсилва допълнително това твърдение при следните въпроси:

"Бихте ли стачкували или протестирали публично, ако:"

Таблица 4

	ДА	НЕ
Семейството Ви не одобрява участието в стачка или протест	21	25
Профсъюзът, в кото членувате, не одобрява стачката или протеста	16	25

Трябва да се има предвид също, че според проучванията двата големи профсъюзи, като институции имат значително по-голям престиж отколкото местните "профсъюзните лидери".

4.2. Потенциалът на коалициите "ръководство на предприятието - работници"

Може да се каже, че подобно на профсъюзите, стопанските ръководители са загубили част от доверието към тях. Сравнението 1992 към 1993 г. показва, че загубата е с около 1/3 от респондентите. Трябва обаче да се посочи, че, въпреки това, стопанските ръководители се ползват с близо два пъти по-голямо доверие отколкото профсъюзите.

4.3. Политически фактори

Най-общо два политически подхода и поведение на политическите сили биха могли да провокират конфликтно отношение по отношение на приватизацията

а) Купуване на гласове. "Загубата на надежда"* от страна на средния избирател в страната може да подтикне някои (ако не повечето) от политическите да потърсят "купуване" на гласове чрез формиране на "кошници с ваучери". Доколко един такъв подход би породил евентуални конфликти?

Въпреки че в мненията за приватизацията могат да се открият съществени различия между привържениците на различните политически сили, до този момент в областта на приватизацията не са регистрирани две или повече конфликтно противопоставящи се групи, както е случая с реституцията и връщането на земята. За да стане това, е необходимо всяка от двете основни политически сили да се ангажира с противоположни

През 1990 г. почти всички партии използват този ресурс.

приватизационни доктрини и да намери достатъчно практически случаи за сблъскване. До момента това не е станало на политическо равнище, а също не е регистрирано и на равнище обществено мнение.

б) Политическата ревизия. При този подход е възможно да се отрече напълно досегашната политика по приватизацията, включително приватизационни сделки, и започване на процеса отначало.

За да бъде възможен процесът на ревизия, е необходимо няколко *"основни потока"* да съвпаднат:

- 1) Да има един обозрим (достатъчен)* брой приватизационни сделки;
- 2) Наличието на влиятелни политици и партии (профсъюзи), които да застанат зад идеите на ревизията;
- 3) Недоволни местни и национални икономически групировки;
- 4) Подкрепа от значима част от журналистите - особено от тези, които имат възможност да използват електронните масмедии;
- 5) Възникване на достатъчно голяма група сред обществото, която да е за политическата ревизия;

б) Като допълнителен фактор, който може да ускори и радикализира *"ревизията"*, може да се включат *"уличните групи за натиск"*, използващи шествия, митинги, окупации, блокиране на пътища и т.н. - форми, от които средният българин се страхува и срещу които предпочита да не се противопоставя.

До този момент, поради малкото приватизационни продажби и позициите на основните политически сили този вариант е по-скоро хипотетичен. Това обаче не означава, че той е напълно изключен за нашата страна. Възможност да се "хване" започването на такава тенденция съдържат използваните до сега методи. На по-ранен етап ще се появят индикации при стопанския елит, а след това и при *"конфликтогените групи"* ще се появят настроения, подкрепящи подобна *"ревизия"*.

До този момент извършеното преразпределяне на собственост поради липсата на законност се осъществяваше с "прикритост", доколкото това бе възможно. Едновременно, поради оскъдността на финансовите ресурси и липсата на концентрация, засега извършените актове на приватизация са "трудно забележими отдалеч". Не на последно място, поради неатрактивността на страната за чужди инвестиции, за момента "чуждата" символика навлиза много по-бавно и то в сектори, където трудно се забелязва (за разлика, например, от Унгария и Полша).